

Slutomdömet blir att Anders Franzéns doktorsavhandling är mångsidig och rik på information. Vare sig man kallar de inblandade för aktörer, kamerala delägare eller bönder så visar han hur laga skifte gick till i praktiken. Skiftena var något som diskuterades vid matbordet, längs vägarna och på kyrkbacken. Det var till sist en mycket subjektiv historia och den bedriften hos författaren, att se världen ur människornas perspektiv, ger mersmak.

Gösta Arvastson, Uppsala

Anna Jakobsson: *Experiencing Landscape While Walking. On the Interplay between Garden Design, Sensory Experience and Medical Spa Philosophy at Ronneby Spa*. Doctoral Thesis No. 2009:67. Faculty of Landscape Planning, Horticulture and Agricultural Science, SLU Alnarp 2009. Ca 270 s., ill. ISBN 978-91-576-7414-2.

Konsten att vandra sig frisk i vacker natur. Det är ett aktuellt koncept med lång historia och en speciell tillämpning i kurortsmiljö. Anna Jakobsson har valt Ronneby brunn som empiriskt material och funnit en lyckosam vinkling genom att kombinera sin inriktning på landskapsarkitektur med en historisk medvetenhet om kurparkens medicinska roll och ett intresse för sinnessens roll i trädgårdskulturen. Det har blivit en synpunktsrik och spännande avhandling som kan läsas långt utanför den trängre kretsen, särskilt som det är en sammanläggningsavhandling där man lätt kan välja den aspekt som intresserar mest. (Kanske den text från RIG nr 4 år 2003 som utgör avhandlingens första tidigare publicerade artikel.)

Jakobssons syfte med avhandlingen är att studera samspelet mellan trädgårdskultur, medicinsk kurteori och sinneserfarenheter. Att det finns ett samband mellan trädgårdskonst och medicin finner hon lätt att belägga. Redan trädgårdskulturens klassiker, som Christian Cay Lorentz Hirschfeldts *Theorie der Gartenkunst* 1779–1785 och Daniel Müllers *Trädgårdsskötsel* från 1888, tar upp kurparken som en särskild genre och har föreställningar om hur en helande trädgårdsmiljö bör se ut. Müller är en varm förespråkare för de raka öppna gångar som tydligt leder mot sitt mål och är mer tveksam till de vindlade stigar som sedan länge hörde till den engelska parkens kännemärken. För den nödvändiga avskildheten och de ensamma stunderna föreslår

han i stället bersäer skapade av häckar och buskridåer. Gångar och sittplatser var enligt Müller genomgående av större betydelse i en brunnsarkitektur än gräsmattor och planteringar.

Kurparkens utformning rättar sig följaktligen inte bara efter tidens mode vad gäller trädgårdskultur, den måste också anpassas till sin funktion i ett medicinskt sammanhang. Läkarna sitter ofta med i brunnsstyrelsen och kan även påverka beslut gällande parken, ibland ner till detaljnivå. Men det är inte konflikter mellan rivaliserande intressen som dominerar intrycket i Jakobssons framställning. Alla de inblandade tycks vara införstådda med den internationella kurortskulturens konventioner. Även trädgårdsmästarna vet mycket väl hur vattenkuren går till och vilka krav som ställs på deras insatser i kurortsmiljön. Alla tycks villiga att samverka för att göra den egna kurorten så tilltalande som möjligt.

Den stora allén som leder fram till brunnsaviljongen är brunns statusobjekt, markerad av höga träd och färgrika blomsterrabatter. Brunnsallén är den plats där man om morgonen vandrar fram och tillbaka, tio minuter mellan varje glas vatten man fått order att dricka, samtidigt som man visar upp sig och letar efter nya och gamla bekanskap. Allén ska vara bred och grusgången noga krattad. Vid torr väderlek vattnas gruset så att det inte dammar och vid regn förväntas gruset leda undan vattnet så att brunns gästerna går torrskodda. Jakobsson påpekar i sin analys att träden i allén, ibland ersatta eller kompletterade med en kolonnad under tak, ger en viss rytm åt promenaden. Tillsammans med brunnsmusik, ofta i marschtakt, hjälper denna rytm de trötta och svaga att orka en bit till och får de friskare att hålla en god promenadtakt. Samtidigt finns det, för dem som verkligen behöver vila, rikligt med bänkar utsatta. Träden i allén ska vara lövrika och skuggande. Betydelsen av skugga i brunnsarkitekturen betonar redan av den svenska brunnskulturens fader, Urban Hiärne, och förs vidare av många brunnskribenter, inte minst Carl von Linné. Förebilden finns på kurorten Pyrmont i Tyskland. Och Jakobssons poäng är att denna miljö måste trädgårdskulturer skapa, även på våra breddgrader.

När vattendrickningen är avslutad ordinerar en lite längre sammanhängande promenad på omkring 30 minuter. I bästa fall har trädgårdsmästarna möjlighet att anlägga längre stigar i brunnsarkitekturens mer perifera delar. Så blir med tiden fallet vid Ronneby brunn. I den s.k. Brunnskogen går en slinga med flera alternativa småvägar. Jakobsson påpekar att det inte bara är trädgårdskulturer som uppgift att anlägga stigar, utan också

att skapa lämpliga mål för dessa promenader. Det kan vara en vacker utsikt, ett monument, ett litet kafé eller en mindre musikpaviljong. Betydelsen av vida utsikter anses också ha en kurativ effekt. De små krämporna blir mindre betydelsefulla när man ser ut över landskapet och den vida horisonten. Man höjer sig över vardagen och får perspektiv på livet.

Brunnsgästerna ska stimuleras lagom mycket och anstränga sig lagom mycket, det ingår ofta i brunnsläkarnas rekommendationer. Följaktligen måste trädgården rymma lagom branta stigar och lagom avlägsna utflyktsmål. Brunnsgästerna ska dessutom i ideala fall hela tiden hållas på gott humör och de får inte oroas. De får följaktligen inte heller gå vilse i brunnsparkeens vildare delar (eller ens oroas sig för att göra det). Vid Ronneby brunn tillverkar man små kartor och trädgårdsmästarna lägger ut stenar med korresponderande markörer för att orientera brunnsgästerna och leda dem rätt. Extra inslag i brunnsparkeens rekreativitet är lekplatser med spel och lekar. Kägellbanor hör till den klassiska utrustningen och med tiden tillkommer tennisbanor och vid Ronneby en berömd velocipedbana.

Ronneby brunnsparke presenteras i avhandlingen från starten 1705 och fram till vår tid, med tyngdpunkten lagd under brunnsparkeens storhetstid från 1873 till 1929. Jakobsson koncentrerar sin analys på den parkanläggning som växte fram under 1870-talet under ledning av trädgårdsmästarna Flindt och Madelung. Henry August Flindt (1822–1901) var en känd och mycket högt ansedd trädgårdsarkitekt, bördig från Danmark, men verksam även i södra Sverige. Han administrerade trädgårdarna vid många av Danmarks slottsanläggningar och gjorde i Sverige planer för flera parker i Helsingborg, liksom för S:t Lars sjukhusparke utanför Lund. Sammanlagt var han inblandad i uppemot 300 projekt. Till sin hjälp hade han från januari 1874 trädgårdsmästare Henrik Wilhelm Madelung, även han från Danmark. Han gifte sig dock i Sverige och blev med sin familj kvar i Ronneby.

Ronneby brunnsparke genomgick en grundläggande förändring under 1870-talet. Hösten 1874 planterades sammanlagt 9 345 nya plantor: 4 000 hagtornsplantor, 3 945 lövträd, 700 barrträd, 300 buskar, 200 äppelrosor och 200 klätterväxter (vildvin, klematis, pipranka, humle och klätterrosor). Hösten 1875 planterades 5 401 träd, våren 1876 inköptes uppemot 300 alplantor av en bonde i trakten, vilka planterades längs ån. År 1877 beställdes 2 000 hagtornsplantor och 1 800 gråalar. Hagtorn planterades bl.a. i häckar för att skapa lä, säkert även det önskvärt ur medicinsk synvinkel. Och längs

vägen till trädgårdsmästarebostaden anlades en allé av poppel och sykomorlönn. Enstaka träd från denna tid finns kvar på området än i dag. Jakobsson pekar särskilt på några ovanliga varianter som gulblommig hästkastanj, brokbladig alm och flikbladig bok.

Jakobsson indelar i avhandlingen den park som sedan uppstod i tre sektorer, där den första ligger närmast källan och används för de korta promenaderna under vattendrickningen, den andra sträcker sig längre ut och används för de halvtimmeslånga promenaderna efter vattendrickningen och den tredje ligger mest perifert och lämpar sig för eftermiddagsutflykter till fots eller med vagn. Enligt hennes analys är växtmaterial och odlingsideal olika beroende på vilken sektor det gäller. De mest prunkande blomsterrabatterna finns nära brunnsparkeens paviljongen eller andra centrala byggnader. Exotiska träd och blommande buskar återfinns huvudsakligen i den första zonen, medan större mängder inhemska träd och buskar tar vid i den andra. I den tredje och mest orörda zonen finns mer av barrträd och ursprunglig natur, även om den gradvisa övergången från kultur till natur får anses som en avsedd konstruktion.

Avhandlingen är frikostigt illustrerad och består av en inledande presentation, korta sammanfattningar av artikelunderlaget och ett flertal intressanta diskussioner. Boken avslutas med de fyra artiklarna, tre i faksimil. Språket är engelska, med undantag av de två första redan på svenska publicerade artiklarna. Den första är den ovannämnda från RIG 2003/4 som bär titeln "Brunnsgästens resa i tid och rum – om hälsobrunnsparke och trädgårdar". Samma tema återkommer med variationer i den tredje artikeln, "Ruled by routine and ritual: spatial organization of the spa environment at Ronneby, south-east Sweden", publicerad i *Garden History* 2004. Den mest omfattande artikeln är den andra, vars titel överflödar av alliterationer: "Med lie & lukjärn, spade & sopkvast, penna & pensel, dynamit & dahlior och frustration & fröpåsar". Den har tidigare varit publicerad i jubileumsskriften till Ronneby Brunns 300-årsfirande, *Ronneby Brunn under trehundra år*, utgiven av Byggförlaget år 2005. Där presenteras brunnsparkeens historia från 1705 till vår tid. Det är uppenbart att Jakobsson behärskar sitt material mycket väl och har lagt ner lång tid i arkiven för att få fram de uppgifter hon där presenterar, inte minst de avslutande listorna på växtbeställningar under 1870-talet. Hon har inte bara läst in sig på den tidigare litteraturen och studerat det rika material om Ronneby brunn som förvaras i Centralarkivet i Ronneby, utan också letat bilder och

extramaterial på Nordiska museet, Blekinge museum, Ronneby hembygdsmuseum och i privata samlingar. Särskilt imponerande är att hennes ambitioner fått henne att spåra landskapsarkitekt Flindts papper till Konstakademiets bibliotek i Köpenhamn. Som en extra bonus får läsaren även en översikt över uppförandet och rivningar av byggnader vid Ronneby brunn, hämtad från en av hennes tidigare skrifter i ämnet. Den fjärde och sista artikeln presenteras ännu som ”working manuscript”. Där vill Jakobsson tydligare lyfta fram läkarens roll, men också vidga de idéhistoriska ramarna till parkens förhållande till de fyra elementen och de fem sinnen. Hennes slutsats är att brunnsparternas terapeutiska bidrag kan sammanfattas med begreppen ”Motion, Emotion and Variation”. Jakobsson är också noga med att påpeka den betydelse hennes resultat kan få för kulturminnesvården i allmänhet och för restaureringar av kurparker i synnerhet. Även andra parker kan här hämta idéer om hälsogivande effekter, t.ex. visar uppenbarligen vår tids medicinska forskning att en varierande naturmiljö stimulerar och belönar hjärnan genom ökad produktion av dopamin.

Sinneas roll i kurparken är svårast att fånga, men i sin avhandling visar Jakobsson hur inte bara synen, utsikterna och anblicken av den färgrika trädgårdens blommande buskar och exotiska träd, utan också hörsel, lukt, smak och känsel påverkar utformningen av kurparken. Daniel Müller hävdar t.ex. att musikpaviljongen bör ha en central placering i parken, så att många kan samlas för att lyssna till brunnsmusiken. De lägre grenarna på träden runtomkring bör kapas och växtligheten stannas upp så att ljudet lättare kan spridas och nå fram till åhörarna. Doftrintrycken är främst knutna till blommande växter med särskilt fokus på rosor. Förutom brunnsparternas ambitioner att efterlikna Edens lustgård berättar källorna att trädgårdsmästare Madelung och hans familj sålde blombuketter av rosor och lövkojor till brunnsгästerna. Känseln kan aktiveras när det gäller temperatur på luft och vatten, men också genom fötternas intryck av olika underlag. De grusade gångarna både hörs och känns annorlunda än skogsstigarnas mörka jord och hårda berggrund. Smakens betydelse representeras naturligtvis av vattendrickandet. Exakt hur vattnet smakar får visserligen inga större konsekvenser, vare sig för kuren eller för parkens utformning, men vattnet och dess kemiska sammansättning utgör ändå förutsättningen för hela kuranläggningen. Hela brunnsparternas är centrerad kring källan och vattenpaviljongen där brunnsгästen om morgonen intar sina föreskrivna glas av det hälso-

bringande vattnet. Om de idémässiga förutsättningarna för denna brunnspark har Anna Jakobsson skrivit en synnerligen intressant och empiriskt utomordentligt välunderbyggd avhandling som kombinerar ett välkänt koncept med nya och spännande teoretiska infallsvinklar. Samspelet mellan medicinsk teori, sinnesforskning och trädgårdsarkitektur skapar ett tänkvärt och intrikat mönster.

Elisabeth Mansén, Stockholm

Lars Brink: *När hoten var starka. Uppkomsten av en väpnad folkrörelse*. Text & Bild Konsult, Göteborg 2009. 302 s., ill. ISBN 978-91-972188-8-7.

Lars Brinks bok om hemvärnets framväxt i Sverige vid 1940-talets början är ett licentiatarbete i etnologi vid Göteborgs universitet. Boken består av tre huvudkapitel som blivit uppkallade efter tre centrala personer.

I det första huvudkapitlet vill författaren spegla det försvarsmässiga stämmningsläget som uppstod i Sverige i samband med det finska vinterkriget mot Sovjetunionen 1939–1940 och som senare förstärktes genom Nazitysklands ockupation av Danmark och Norge den 9 april 1940. Dagens Nyheters krigskorrespondent i Finland och senare även i Norge, Barbro Alving (signaturen Bang) har gett namn åt detta första kapitel. Här kan man för det första fråga sig vad ett stämmningsläge är, vilket författaren inte närmare diskuterar, och för det andra om detta på ett fruktbart sätt kan studeras genom att undersöka Bangs reportage från krigsfronten. Det är väl mer reaktionerna på sådana skildringar som är viktiga att belysa för att förstå hur stämmningsläget var bland allmänheten i landet.

I detta första huvudkapitel redovisas också hur framträdande skönlitterära författare som Karl-Gustaf Hildebrand, Eyvind Johnson, Olof Lagercrantz och Harry Martinson engagerade sig som frivilliga inom den Svenska Frivilligkåren till stöd för Finlands kamp. Detta skall enligt Brink också utgöra en spegling av stämmningsläget vid den tiden. Det hade även varit av intresse att få veta vilka stämningar som förekom hos gemene man utanför den kulturella elit som dessa författare utgör. Det får vi emellertid inte veta något närmare om. Att försöka rekonstruera stämmningsläget och dess allvar har varit väsentligt för Brink. Hans tolkning går ut på att detta utgör bakgrunden till den snabba uppkomsten av den frivilliga och väpnade hemvärnsrörelsen under det